

UOT 159.9

Rəna Nüsrəddin qızı Cəbrayilova
*Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin
Pedaqoji psixologiya kafedrasının baş müəllimi*

KİÇİKYAŞLI MƏKTƏBLİLƏRİN İDRAK MARAQLARININ FORMALAŞDIRILMASI ÜÇÜN TƏLİM PROSESİNDƏ İSTİFADƏ OLUNAN METOD VƏ ÜSULLAR

Рена Нусреддин гызы Джабраилова
*старший преподаватель кафедры Педагогической психологии
Азербайджанского Государственного Педагогического Университета*

МЕТОДЫ И ПРИЕМЫ, ИСПОЛЬЗУЕМЫЕ В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ ДЛЯ ФОРМИРОВАНИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНЫХ ИНТЕРЕСОВ ШКОЛЬНИКОВ МЛАДШЕГО ВОЗРАСТА

Rana Nusreddin Jabrayilova
*senior lecturer of the department of the Educational psychology at
Azerbaijan State Pedagogical University*

METHODS AND TECHNIQUES USED IN THE EDUCATIONAL PROCESS TO FORM THE COGNITIVE INTERESTS OF YOUNGER STUDENTS

Xülasə. Elmi məqalədə kiçikyaşlı məktəblilərin idrak maraqlarının formalaşdırılması üçün təlim prosesində istifadə olunan metod və üsullar müəllif tərəfindən ardıcılıqla araşdırılmışdır. Məqalədə tədrisdə müxtəlif metod və üsulları tətbiq edərək idrak işlərinin təcrübəsində onları kiçikyaşlı məktəblilərə öyrətmənin zəruriliyi qeyd edilir. Müəllif haqlı olaraq qeyd edir ki, öyrənmənin düzgün təşkilində hər bir metod kiçikyaşlı məktəblilərin idrak qabiliyyətlərini - qavrayışını, təfəkkürünü, hafizəsini, təxəyyülünü inkişaf etdirmək üçün maksimum dərəcədə istifadə olunmalıdır.

Açar sözlər: idrak maraqları, öyrənmə, metod və üsullar, idrak qabiliyyətləri, idrak fəaliyyət

Резюме. В научной статье автором были рассмотрены методы и приемы, используемые в учебном процессе для формирования познавательных интересов младших школьников. В статье говорится о необходимости обучения им младших школьников в практике познавательной работы путем применения различных методов и приемов в обучении. Автор справедливо указывает, что каждый прием при правильной организации обучения должен максимально использоваться для развития познавательных способностей младших школьников - восприятия, мышления, памяти, воображения.

Ключевые слова: познавательные интересы, обучение, методы и приемы, познавательные способности, познавательная деятельность

Summary. In a scientific article, the author considered the methods and techniques used in the educational process to form the cognitive interests of younger students.

The article talks about the need to teach them to younger students in the practice of cognitive work through the use of various methods and techniques in teaching. The author rightly points out that each technique, with the correct organization of training, should be used to the maximum for the development of the cognitive abilities of younger students - perception, thinking, memory, imagination.

Key words: cognitive interests, learning, methods and methods, cognitive abilities, cognitive activity

Müasir dövrdə şagirdlərin idrak maraqlarının səviyyəsinin aşağı düşməsi onunla izah edilir ki, ibtidai məktəblərdə uşaqların idrak maraqları

rının inkişafına kifayət qədər diqqət yetirilmir və ya onlarla epizodik, systemsiz iş aparılır. Belə systemsiz iş təlim prosesində şagirdlərin əqli iş qa-

biliyyətinin zəifləməsinə, onlarda həddindən artıq yorğunluğun yaranmasına gətirib çıxarır. Dərsdə müəllimin şagirdləri informasiyalarla yükləməsi, dərsi cansıxıcı, monoton şəkildə aparması da şagirdlərin dərse olan maraqlarını azaldır.

Kiçikyaşlı məktəblilərdə təlimə marağı artırmaq üçün, ilk növbədə, müəllim onların idrak tələbatlarının və idrak maraqlarının ödənilməsi üçün hansı üsullardan istifadə edəcəyini və həmin üsullarla şagirdlərin maraqlarını necə inkişaf etdirəcəyini qabaqcadan bilməlidir.

İdrak maraqları kiçikyaşlı məktəblilərin mühüm təlim metodlarından biridir. Sistematik, məqsədyönlü tərbiyə fəaliyyəti, fəaliyyətin təşkili nəticəsində idrak maraqları şagird şəxsiyyətinin davamlı xassələrindən biri olub, onun inkişafına böyük təsir göstərir. İdrak fəallığının yüksəlməsi üçün təlim prosesində müəllimlər şagirdlərin idrak maraqlarını stimullaşdıran üsullar müəyyən etməlidir.

Metod müəllim və şagirdlərin müəyyən olunmuş təlim məqsədinə çatmağa yönəlmiş nizamlı bir fəaliyyətidir. Təlim metodları dedikdə təhsil problemlərinin həlli yolları başa düşülür. Dünyada elm adamları tərəfindən idrak marağının formalaşmasına yönəldilmiş çoxlu sayda metod və üsullar toplanmışdır.

Öyrənmənin aktiv metodları – öyrənmələrin idrak maraqlarını stimullaşdıran metodlardır. Bu metodlar, əsasən müəyyən bir problemin həlli yolları barədə sərbəst fikir mübadiləsini nəzərdə tutan bir dialoqa əsaslanır. Onlar şagirdlərin fəallığının yüksək səviyyəsi ilə xarakterizə olunur. Təhsil və tədris-istehsalat fəaliyyətinin artırılması baxımından müxtəlif təlim metodlarının imkanları fərqlidir, müvafiq metodun mahiyyəti və məzmunu onlardan istifadə yollarından və müəllimin ustalığından asılıdır.

Hər bir üsul ondan istifadə edən şəxslər tərəfindən aktiv hala gətirilir. Öyrənmənin aktiv metodları tədris materialına yiyələnmə prosesində şagirdlərin əqli və praktik fəaliyyətlərini, fəallığını təmin edir. Bu metodların köməyi ilə sabit idrak maraqlarını inkişaf etdirmək olar. Təlim prosesində onları sistemləşdirməklə yanaşı həm də hissələrə bölmək məqsədə müvafiqdir.

Fəal təlim metoduna daxil olan üsullardan biri də sinifdə *əyləncəli vəziyyət* yaratmaqdır. Bu üsula əyləncəli nümunələr, təcrübələr və paradoksal faktları tədris prosesinə daxil etmək

aiddir. Bu üsul öyrənməyə marağın artmasına kömək edir. Bədii ədəbiyyatdan nümunələrdən sitatlar və onların təhlili. Əyləncə vəziyyəti şagirdlərdə təəccüb üsullarının tətbiqi yolu ilə mövzuya dərin emosional təəssüratların yaranmasına səbəb olur ki, bu da kiçikyaşlı məktəblilərdə təlim fənninə dərin emosional təəssüratlar oyadır. O, idrak maraqlarının formalaşmasına da müsbət təsir göstərir.

Dərslər zamanı emosional vəziyyət yaratmaq üçün müəllimin nitqinin emosionallığı, parlaqlığı, bədiiyi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. İdrak maraqlarının formalaşdırılması üçün metod və üsullara yalnız fəal tədris metodu və əyləncə vəziyyəti deyil, digərləri də daxildir. Məsələn, təlim prosesinin oyun situasiyasının yaradılmasına əsaslanan *idrak oyunları metodu* öyrənməyə marağ yaratmaq üçün dəyərli bir metod adlandırıla bilər. Bu metod mövzuları daha sürətlə, asan və aydın şəkildə başa düşməyə kömək edir. Onlar idrak prosesinin sürətli formalaşmasını müəyyən edir.

İdrak marağının stimullaşdırılmasının başqa bir üsulu da *idrak mübahisəsi situasiyasının yaradılması* metodudur. Bu metod mövzuya marağın artmasına kömək edir. Gələcəkdə şagirdə kömək edəcək sağlam rəqabəti inkişaf etdirir. Yarış uşaqlara müvəffəqiyyət, öyrənmə sevinci, qazandıqları ilə qürur duymağa kömək edir və bu da uşağın emosional proseslərinə təsir göstərir. Şagirdlərin mübahisəli vəziyyətlərə salınması onların biliklərini dərinləşdirməklə yanaşı, qeyri-ixtiyari olaraq onların diqqətini həmin mövzuya cəlb edir və marağın artmasına səbəb olur.

Qeyri-standart yaradıcı tapşırıqların həlli metodunun tətbiqi kiçikyaşlı məktəblilərin yaradıcılıq proseslərinin inkişafına kömək edir və bu da şagirdlərin idrak maraqlarının formalaşmasına müsbət təsir göstərir. Təlim fəaliyyətinin özünə əsas marağ mənbəyi, ilk növbədə, onun məzmunudur.

Məzmunun güclü stimullaşdırıcı təsiri olması üçün təlim prinsiplərində (elmin həyatla əlaqəsi, sisteməlilik və ardıcılıq, kompleks təhsil, tərbiyəedici və inkişafetdirici təsir) formalaşdırılmış bir sıra tələblərə cavab verməlidir.

Məzmunun stimullaşdırıcı təsirini artırmağa yönəldilmiş xüsusi üsullar da vardır. Bunlara, ilk növbədə yenilik, aktualıq vəziyyətinin yaradılması, məzmunun incəsənət və ədəbiyyatdakı ən vacib kəşflərə yaxınlaşdırılması daxildir.

Həyat vəziyyətlərinin təhlili metodundan idrak maraqlarının formalaşması üçün istifadə olunur. Öyrənmənin bu metodu bilikləri mümkün qədər çox konkretləşdirmək yolu ilə birbaşa stimullaşdırır.

İdrak maraqlarının formalaşdırılması metodlarına kiçikyaşlı məktəblilərin marağını artıran təlim əməkdaşlığı daxildir. Müəllim təlim əməkdaşlığının birgə fəaliyyətində:

- şagirdin fəaliyyət üsullarını yenidən qurma vəziyyətini yaradır;
- tədris materialını elə təşkil edir ki, uşaq öz təcrübəsizliyinin səbəblərini aşkar edə bilsin;
- yalnız şagirdlərin təşəbbüsü ilə onlarla əməkdaşlıq edir və onlara konkret köməyini göstərir [2,s.162-163].

İdrak marağının stimullaşdırılması metodlarına *evristik tədris metodu* da aid edilə bilər. Evristik öyrənmənin məqsədi keçmiş təcrübələri şagirdlərə ötürmək deyil, şəxsi təcrübələr və məhsullar yaratmaqdır. Kiçikyaşlı məktəblilərin müxtəlif təhsil sahələrində həyata keçirdiyi evristik fəaliyyət nümunə üzrə fəaliyyəti izləməklə əvvəlcədən bacarıqlara sahib olduqları düşünülür. Bu metodda idrak tapşırıqları üçün aktiv axtarış təşkil edilir. Yalnız müəllimin nəzarəti altında şagirdlərin yaradıcı fəaliyyəti nəzərdə tutulur. İdrak maraqları müəyyən bir çərçivədə formalaşır.

Həmçinin biliklərin təqdim edilməsi üçün müəllim hər hansı bir hekayəyə, izahata və ya söhbətə müraciət edir. Bu metodlar tez-tez bir nümayiş ilə əlaqələndirilir. Hekayə dəyərəyönlü fəaliyyətlərin təşkilində mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Əxlaqi qiymətləndirmələr və davranış normaları uşaqların hissələrinə təsir edərək fikirlərin mənasını anlamağa və mənimsəməyə kömək edir. Hekayə öyrənmənin müsbət motivlərinin və aktiv həyat mövqeyinin inkişafına kömək edir, ki, bu da idrak maraqlarının formalaşmasını şərtləndirir.

Söhbət metodundan qədim zamanlardan bəri həmişə istifadə edilmişdir. Bu metod tədrisən şagirdləri yeni biliklərə yiyələnməyə sövq edir.

Kitabla işləmə üsulu. Bu üsuldan yeni biliklər əldə etmə və həmin biliklərin möhkəmləndirilməsi, habelə bacarıq və bacarıqların inkişafı metodu kimi istifadə edilə bilər. Bu təlim çoxfunksiyalı üsul olub təlim, inkişaf və tərbiyəni təmin edir, öyrənməyə və özünütəkmilləşdirməyə təhrik edir, habelə nəzarət və korrekte funksiyalarını yerinə yetirir.

Kitabla işləmək metodu – həm məktəbdə, həm də məktəbdən sonrakı mərhələdə öyrənmə və ya özünütəhsil dövründə əsas öyrənmə metodudur. Məsələn, müəllim dərsləkdən istifadə edir. Bacarıq və vərdişləri inkişaf etdirmək üçün müəllim şagirdlərə müxtəlif tapşırıqlar verir, uyğun hərəkətlərin həyata keçirilməsində məşqlər sistemi təmin etməyə çalışır. Bundan ötrü o, şagirdlərin müstəqilliyini artıran yaradıcı xarakterli işlər təşkil edir. İstənilən metodla şagirdlərin işi elə təşkil edilməlidir ki, mənimsənilənləri anlamadan yeni biliklərə yiyələnməyə icazə verilməsin. Öyrənmənin düzgün təşkilində hər bir metod kiçik-yaşlı məktəblilərin idrak qabiliyyətlərini-qavrayışını, təfəkkürünü, hafizəsini, təxəyyülünü inkişaf etdirmək üçün maksimum dərəcədə istifadə olunur. Hər bir metod müəllim və şagirdlərin fəallığını tələb edir.

Tədrisdə müxtəlif metod və üsulları tətbiq edərək idrak işlərinin təcrübəsində onları kiçikyaşlı məktəblilərə öyrətmək lazımdır. Əqli iş və praktik hərəkətlərin metod və üsullarından müstəqil istifadə şagirdlərin qabiliyyətlərinin inkişafında ən güclü amildir.

Müstəqil əqli işin təcrübəsi şagirdləri özünütəhsil yolu ilə bilik əldə etmək qabiliyyəti ilə təchiz edəcəkdir. Dərsin həqiqətən şagirdlərin fərdi keyfiyyətlərini təzahür etdirmə vasitəsi olması və ev tapşırıqlarını həvəslə yerinə yetirmələri üçün mümkün qədər informasiya-praktik metodundan problem axtarışına keçmək lazımdır.

Problemlə axtarış metodunda işlərin çox hissəsi uşaqlara həvalə olunur ki, bu da idrak maraqlarının inkişafına kömək edir. Müəllimlər tərəfindən *fərqləndirmə metodu* da istifadə olunur. Bütün uşaqlar akademik səviyyələrinə görə bir-birindən fərqlənir. Təbii ki, şagirdlərin əksəriyyəti çətin tapşırıqları yerinə yetirə bilmirlər. Öyrənmənin bütün mərhələlərində şagirdlərin idrak maraqlarının fəallaşdırılması vasitəsi kimi tapşırıqların həlli vacibdir.

Beləliklə, kiçikyaşlı məktəblilərdə idrak maraqlarının formalaşdırılması üçün ən təsirli metod və üsullar müəyyənləşdirildi və açıqlandı.

Problemin aktuallığı. Elmi məqalədə öyrənmənin düzgün təşkilində hər bir metodun kiçikyaşlı məktəblilərin idrak qabiliyyətlərini - qavrayışını, təfəkkürünü, hafizəsini, təxəyyülünü inkişaf etdirmək üçün maksimum dərəcədə istifadə olunmasının zəruriliyi xüsusi olaraq qeyd olunur.

Problemin elmi yeniliyi. Məqalədə kiçikyaşlı məktəblilərin idrak maraqlarının formalaşdırılması üçün təlim prosesində istifadə olunan metod və üsullar sistemləşdirilmiş və ardıcılıqla araşdırılmışdır.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Məqalədən ali və orta ixtisas məktəblərinin müəllimləri, tələbələr, magistrantlar və doktorantlar istifadə edə bilərlər.

Ədəbiyyat:

1. Булатова О.В. Познавательный интерес в структуре общей способности к учению в младшем школьном возрасте. // Начальная школа плюс до и после. -2009. № 11. -с. 83-85.
2. Кайдаш Е.Г. Развитие познавательных интересов в учебном процессе / Е. Г. Кайдаш // Начальная школа. -2003. -№ 12. -с. 14 -19.
3. Лебедева А.В. Уровни развития познавательного интереса у младших школьников // Среднее профессиональное образование. -2010. № 2. – с.62-64.
4. Меньшикова ЕА. Психолого-педагогическая сущность познавательного интереса // Вестник ТГПУ . -2008. № 3. – с. 16-20.

E-mail: r.jabrailova@rambler.ru

Rəyçilər: *psixol.ü.fəls.dok., dos. M.C. İsmayılova*

psixol.ü.fəls.dok., dos. Q.V. Rəhimova

Redaksiyaya daxil olub: 16.09.2022.